

УДК 378. 811.1

Нікітіна А.В.

професор кафедри української мови, ДЗ „Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка”, доктор педагогічних наук, доцент

Лінгводидактичний аналіз тексту посібника як засіб навчання студентів-філологів

У статті висвітлено питання методики лінгводидактичного аналізу тексту посібника на заняттях зі студентами-філологами – майбутніми вчителями української мови і літератури; конкретизовано поняття лінгводидактичного аналізу тексту відповідно до методичних функцій тексту посібника; з’ясовано теоретичні засади аналізу, зокрема визначено принципи лінгводидактичного аналізу тексту посібника з вербальним і невербальним компонентами; наведено приклад лінгводидактичного аналізу тексту посібника з фразеології.

Ключові слова: лінгводидактичний аналіз тексту, текст посібника, креолізований (полікодовий) текст, студенти-філологи, принципи аналізу тексту.

Постановка проблеми. Аналіз тексту як лінгводидактичне явище привертає постійну увагу науковців, що зумовлено невичерпним навчально-виховним потенціалом мовлення, оформленого у вигляді інформаційної, когнітивної, комунікативної одиниці, спрямованої на увагу певної аудиторії з певною метою, – тобто тексту. Навчальний текст у педагогічному дискурсі має різний вигляд в усній чи писемній, матеріальній чи уявній формі, у різних видах, жанрах, стилях мовлення. Кожен з різновидів тексту потребує певних підходів до аналізу й розроблення схеми аналізу як процедури пізнання тексту й

проектування його на навчальний процес. Час уносить корективи в аналіз структурно-семантичної організації тексту, це стосується й аналізу навчального чи методичного тексту, представленого у вигляді посібника на паперовому чи електронному носіях, з ознаками полікодового (креолізованого) тексту – наявними вербальним і невербальним компонентами відтворення змісту.

Уміння здійснювати професійний лінгводидактичний аналіз тексту посібника з української мови є важливим складником методичної компетентності студентів-філологів – майбутніх учителів української мови і літератури. Методика такого аналізу не представлена в лінгводидактичній літературі. Здебільшого студенти аналізують посібники, як і будь-яке інше друковане джерело, характеризуючи оформлення, структуру, зміст і мовний виклад матеріалу, не звертаючи увагу на засоби реалізації дидактичних функцій окремих смислових частин, рубрик, вправ тощо (відзначають виховний, розвивальний, навчальний потенціал тексту, а не вказують, якими ж саме засобами досягає цього автор, спілкуючись з читачем). Студенти-філологи успішно опановують такі тексти аналітичного характеру, як рецензія, відгук тощо, однак вважаємо за необхідне звернути увагу на методику аналізу посібника з погляду лінгводидактики, з метою виявлення в ньому засобів реалізації навчально-виховних функцій на заняттях з лінгвометодичних дисциплін.

Аналіз наукових досліджень. Лінгводидактичний аналіз посібника ґрунтується на теоретичних засадах аналізу тексту, висвітлених у наукових працях лінгвістів і лінгводидактів. Окремі теоретичні аспекти аналізу тексту досліджували такі вчені, як Н. Арутюнова, Є. Голобородько, Л. Доблаєв, Т. Єщенко, А. Загнітко, Н. Зарубіна, М. Зубрицька, І. Кочан, М. Крупа, Н. Купіна, В. Мельничайко, Н. Миронюк, Н. Непийвода, М. Пентилюк, М. Пльонкін, Л. Рожило та ін. Комунікативні функції тексту вивчали Л. Бабенко, Ф. Бацевич, О. Гойхман, Ю. Казарін, О. Каменська, О. Кубрякова, М. Макаров, Т. Надєїна, О. Селіванова та ін. Традиційно вчені більше уваги

приділяли методиці аналізу художнього тексту. Це відбито в наукових студіях таких дослідників, як І. Ковалик, І. Кочан, М. Плющ, Л. Мацько, Н. Купіна, Л. Лосева, Н. Миронюк, Т. Терновська, М. Шанський та ін.

Технології, методи, прийоми роботи з текстом, завдання й методичні функції аналізу тексту обґрунтували О. Біляєв, В. Бадер, І. Борисюк, М. Вашуленко, Є. Голобородько, Н. Грипас, Т. Донченко, І. Конфедерат, П. Кордун, М. Крупа, Л. Мацько, В. Мельничайко, Г. Михайловська, М. Пентилюк, К. Плиско, Г. Шелехова та ін.

Мета статті. Вивчення методичного доробку вчених у галузі аналізу тексту зумовили вибір теми дослідження й формулювання мети статті, що полягає у висвітленні питання методики лінгводидактичного аналізу тексту посібника на заняттях зі студентами-філологами – майбутніми вчителями української мови і літератури. Для реалізації мети було визначено такі завдання: конкретизувати поняття лінгводидактичного аналізу тексту відповідно до методичних функцій тексту посібника; визначити принципи лінгводидактичного аналізу тексту посібника з вербальним і невербальним компонентами; проілюструвати прикладом частковий лінгводидактичний аналіз тексту посібника з фразеології.

Виклад основного матеріалу.

Поняття “лінгводидактичний аналіз тексту” сформувалося на загальних теоретичних засадах аналізу мовних одиниць різних рівнів, текстів різних типів, стилів, жанрів мовлення. Так само аналіз тексту посібника з погляду лінгводидактики передбачає врахування певних усталених загальних положень і застосування своєрідних прийомів, пов’язаних із жанровою своєрідністю, функційною спрямованістю тексту, співвідношенням у тексті вербальних і графічних засобів представлення інформації, призначенням, сферою використання тощо.

Аналіз тексту як методичне поняття містить ознаки загальнонаукового методу дослідження, спрямованого на виявлення семантичної структури

досліджуваного (мовного, мовленнєвого, дискурсного, методичного) явища; поділ складного явища на частини; виокремлення в структурі явища суттєвого від несуттєвого; зведення складного до простого.

“Аналіз у мовознавстві застосовується щодо опису структури системи мови, одиниць різних рівнів, їхньої ролі у мовленні й тексті і т. ін.” [2, с. 26]. За лексикографічним виданням, аналіз тексту в практичній методиці й технологіях навчання мови – це ”вид роботи, що передбачає з’ясування особливостей ідейно-тематичного спрямування, побудови тексту, стильових та стилістичних властивостей, характеристики мовних засобів щодо ефективності їх використання з метою реалізації комунікативної мети” [3, с. 15].

Лінгводидактичний аналіз тексту здійснює словесник. Об’єктами аналізу можуть бути тексти різних стилів мовлення, призначені для використання в навчальному процесі, зокрема й посібник з української мови. Не ставимо за мету визначати особливості жанру, зіставляти посібники для учнів, студентів, учителів, посібники методичні, навчальні тощо. У практичному застосуванні на занятті посібник виконує роль засобу навчання для студентів – у широкому розумінні це засіб опанування лінгвометодики. Конкретизуємо поняття “лінгводидактичний аналіз тексту”: це процес визначення словесником навчальних, розвивальних і виховних функцій тексту – його дидактичного потенціалу; технологічна розробка, що містить визначення мети й змісту навчання на основі тексту, упорядкованість процесу роботи з текстом як дидактичним матеріалом, поділ цієї роботи на етапи й операції, прогнозування репродуктивної та творчої діяльності на основі тексту.

Одним із завдань обґрунтування лінгводидактичного аналізу тексту є виділення провідних *принципів*, що лежать в основі його застосування в педагогічному дискурсі. Ураховуємо методичні *принципи аналізу тексту*: *просторово-часової співвіднесеності тексту з дійсністю; авторського ставлення до зображуваного; жанрової належності тексту; урахування особливостей ідіостилю автора; смислової та структурно-граматичної*

організації тексту; аналізу тексту за рівнями мови; виявлення конкретних засобів створення образності [1, с. 298]. До принципів лінгводидактичного аналізу тексту відносимо такі: відповідності навчально-виховним завданням (визначати придатність тексту для реалізації мети певного уроку); соціокультурної та стратегічної зумовленості (ураховувати вимоги відповідних змістових ліній програми); структурно-семантичної єдності (бачити функції мовних одиниць різних рівнів як засобів структурного й смислового зв'язку); методичного прогнозування (передбачати дії учнів або студентів і спроектувати власну діяльність); дискурсної креативності (спиратися на оригінальні творчі розв'язання завдань); полікодовості (урахування функцій вербальних і невербальних засобів створення тексту).

Лінгводидактичний аналіз тексту підручника здійснює викладач або за умов попередньої підготовки – студенти, самостійно чи сумісно з викладачем. Наведемо приклад лінгводидактичного аналізу тексту посібника на практичному занятті з методики навчання української мови [4]. Пропонуємо такі орієнтовні процедури аналізу:

1. Дидактичний потенціал, методичні функції посібника.
2. Мета і зміст навчання на основі тексту посібника.
3. Аналіз структури тексту посібника з методичним коментарем щодо функцій вербального й невербального компонента.
4. Прогнозування репродуктивної та творчої діяльності на основі тексту посібника.

1. *Дидактичний потенціал посібника* – опанування студентами-філологами методики фразеології шляхом здійснення аналізу тексту, що має ознаки креолізованого (полікодового) – тобто тексту з використанням вербальних (текстова частина посібника) і невербальних (малюнки, схематичні зображення, що ілюструють фразеологізми) компонентів.

Мотивація навчання фразеології й опрацювання аналізованого посібника для студентів: Фразеологія як складник змісту навчання мови в школі

характеризується своєю яскравістю, барвистістю, емоційністю, універсалізмом і, безперечно, складністю. Ця складність зумовлена будовою й семантикою фразеологічних одиниць, їх своєрідним місцем у мовній системі та особливостями функціонування. Практика свідчить, що опанування фразеологічних одиниць не може бути здійснено тільки шляхом їх заучування. Запам'ятати фразеологізми в їх функціях, як інколи окремі слова, не можна, оскільки не можна заздалегідь передбачити всі умови їх використання в різних дискурсах. Відтак навчання фразеології в школі є складною лінгводидактичною й методичною проблемою. Методика фразеології по-різному співіснує з методиками лексикології, морфології, синтаксису, стилістики, розвитку зв'язного мовлення, орфографії та пунктуації. З одними методиками її об'єднує переважно спільність функцій мовних одиниць, з іншими – структура чи граматичні значення. Іноді розуміння фразеологізмів зумовлює вибір інтонації в усному мовленні, використання розділових знаків і орфограм у писемному.

Як зробити так, щоб учні міцно засвоїли знання з фразеології, виробили вміння й навички використовувати одиниці фразеології доречно, ефективно, залежно від комунікативного наміру? Як сформувати й розвинути в учнів дар мови засобами фразеології? Той дар, що робить людину індивідуальністю, носієм національних мовних скарбів, а отже й продовжувачем національних традицій? Відповідь на такі запитання шукають словесники. Подібні запитання, вочевидь, колись поставив перед собою й Віктор Дмитрович Ужченко. З власного педагогічного досвіду та внаслідок наукових пошуків, з безмежної любові до українського слова й поваги до “народу-фразотворця” виникла книга для вчителя [4] якій уже багато років, однак вона досі. Тому аналізуємо, міркуємо, робимо висновки разом з автором.

2. Мета і зміст навчання на основі посібника.

Посібник одразу привертає увагу читача, оскільки вирізняється універсальністю призначення: допомагає зрозуміти, що таке фразеологічна одиниця як об'єкт мовознавчої науки, як краще вивчати фразеологію на уроках

української мови та літератури, у позакласній роботі. Автор використовує цікавий спосіб презентування функцій фразеологізмів – своєрідні малюнки-метафори із зображенням ситуацій використання чи пояснення смислу фразеологізмів, елементи креолізації тексту. Головна мета навчання студентів на основі посібника – усвідомити методичні засади навчання фразеології, своєрідність засвоєння фразеологізмів, що й стане ґрунтом для опанувати методики фразеології в середній школі у процесі виконання практичних завдань і надалі під час роботи з учнями.

3. Аналіз структури тексту посібника з методичним коментарем.

“Фразеологізми – іскрометні скарби мовної образності – передають найтонші відтінки душевних порухів, обарвлюють висловлене в національний колорит” – так починається *передмова* автора до книги [4, с. 3]. (Таке образне визначення мовної одиниці, у яке вкладено душу, налаштовує читача на позитивне сприйняття. Концептуальна інформація автора спонукає до розгортання думки читача-однодумця, читача-співрозмовника і, не виключено, читача-опонента. Уявімо міркування читача:

– Так, фразеологізми дійсно якнайкраще відтворюють душу людини (недаремно ж часто говоримо: *брати до душі, вкласти душу, до глибини душі, до душі, душа болить, душа в душу, душа не на місці, з дорогою душею, над душею, ні за цюпову душу, припасти до душі, продати душу, скільки душа забажає, у глибині душі* тощо).

– Фразеологізми не можна перекладати, як окремі слова. Носії різних культур часто ідентифікуються саме на основі використання фразеологізмів (тільки українці так сполучають відомі й іншим лексичні одиниці, як-от: *родичі гарбузові, підносити гарбуза, як у віночку, аж гай гуде, нате й мій глек на капусту* тощо).

– Можна спілкуватися й без “скарбів мовної образності”, нас зрозуміють. Хоча...зіставимо фрази: “Чому ти мовчиш?” і “Чому ти як води в рота набрав?”. „На вулиці сильний дощ” і “На вулиці дощ ллє як з відра”. Ми

обираємо той чи інший варіант залежно від ситуації спілкування. Якщо спілкування неофіційне, віддамо перевагу реченням з фразеологізмами, бо вони оживляють сказане, сприяють установленню емоційного контакту зі співрозмовником.

Чотири розділи посібника дали змогу авторові представити місце фразеології в навчальному процесі, основні ситуації педагогічного дискурсу, де вчитель може організовувати роботу над засвоєнням фразеологічного матеріалу – уроки мови, літератури, позакласна робота.

“У фразеологізмі виявляється щось “над словом”, – читаємо в першому розділі [4, с. 9]. Що ж таке слово, слово-символ, фразеологізм, словосполучення? Як відрізнити фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, прислів'я, приказки, крилаті вислови? Подана в книзі теоретична інформація допомагає словеснику розібратися в класифікації фразеологічних одиниць, у змісті шкільної фразеології. Представлено основні ознаки фразеологізму, слово у фразеологізмі, фразеологічні словники як джерело навчання, проаналізовано, як учні сприймають фразеологізми, визначено основні види робіт, спрямованих на збагачення фразеологізмами зв'язного мовлення учнів.

“Фразеологізми – образні, картинні замітники слів (вільних словосполучень)”, – стверджує автор [4, с. 40]. І міркує над тим, як краще вивчати фразеологізми на уроках лексикології, морфології, синтаксису, під час опанування стилів літературної мови (другий розділ). Наприклад, відомо, що фразеологізми дають змогу ілюструвати такі якості української мови, як різноманітність та багатство, які виявляються, зокрема, у синонімії. Це підтверджує вислів з книги: “Фразеологічна синонімія нашої мови – рясна й щедра, а тому є з чого підготувати найрізноманітніший практичний матеріал” [4, с. 42]. Корисною є порада: “Працювати з лексико-фразеологічними синонімічними засобами означає показувати системний зв'язок між словом і фразеологізмом, розкривати багатство нашої мови,

зрештою, поповнювати активний фразеологічний словник учнів” [4, с. 41]. Автор аналізує синтаксичні властивості речень з фразеологізмами: “...слід пам’ятати, що природа багатьох фразеологізмів суперечлива: аналітичні за будовою, вони мають тенденцію значеннєво сприйматися як певна єдність... Можна вивести й певну закономірність: чим ближча сполука до ідіоми, тим швидше вона виступає як один член речення” [4, с. 70-71].

У третьому розділі читаємо міркування про стилістичні функції фразеологізмів, їх стилістичне використання в прозі й у поезії, про фразеологічну роботу під час вивчення окремих творів. До вдумливого аналізу мови художніх текстів, зокрема експресивної й оцінної функцій фразеологізмів, нових методичних підходів навчання літератури, спонукають словесника такі думки автора посібника: „Завдання вчителя – показати, яка з цих функцій домінує в тих чи інших випадках, як вона працює на ідею та тему твору. Кожен автор постійно відчуває „голод” на експресивні засоби вираження. Ось чому письменники так часто звертаються до фразеологізмів – поліфункціональних експресивних одиниць художнього мовлення” [4, с. 87].

Вимоги до організації позакласної роботи з фразеології, фразеологія в гуртку української мови „Чому ми так говоримо?”, фразеологічні конкурси, мовно-літературний вечір одного фразеологізму (бабине літо), форми дослідницької роботи з фразеології в школі, фразеологічні малюнки-жарти й форми роботи з ними (“весела фразеологія”), покажчик фразеологізмів для етимологічних бесід – ось зміст четвертого розділу. Приваблюють практичні завдання для учнів, приклади творчих робіт. Викликає роздуми останній акорд книги: “Ось іще одне завдання вчителя-словесника – **відкрити душу** вихованця для народних мовних скарбів” [4, с. 171].

4. На основі лінгводидактичного аналізу тексту посібника можна сформулювати такі завдання для студентів:

- У сучасному словнику лінгводидактичних термінів визначені такі принципи добору фразеологізмів: *ступінь засвоєння, доступність значення,*

наявність у творах для позакласного читання, виховні можливості [3, с. 255]. Доведіть або спростуйте дотримання цих принципів у тексті посібника, написаного значно раніше.

- Сформулюйте методичний коментар до вислову *“Ось іще одне завдання вчителя-словесника - відкрити душу вихованця для народних мовних скарбів”*.

Висновки. Отже, проведення лінгводидактичного аналізу тексту посібника на заняттях зі студентами-філологами спрямоване на усвідомлення дидактичного потенціалу посібника, з'ясування мети і змісту навчання на основі тексту посібника, методичного аналізу структури тексту посібника й виконання творчих завдань. В основу лінгводидактичного аналізу тексту посібника покладені методичні принципи, що дійсно забезпечують ефективність роботи й формують методичну компетентність майбутніх учителів-словесників.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в розробленні методики аналізу тексту посібника як навчального жанру – складника педагогічного дискурсу, залучення до аналізу нелінійних текстів з частковою або повною креолізацією.

Список використаних джерел

1. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентиліук, С. О. Караман, О. В. Караман та ін. ; за ред. М. І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2009. – 400 с.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термін. енцикл. / Олена Олександрівна Селіванова. – К. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
3. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посіб. / за ред. М. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2015. – 320 с.
4. Ужченко В. Д. Вивчення фразеології в середній школі: посіб. для вчителя / В. Д. Ужченко. – К : Рад. шк., 1990. – 175 с.

Никитина А. В. Лингводидактичний анализ текста пособия как средство обучения студентов-филологов

В статье освещены вопросы методики лингводидактического анализа текста пособия на занятиях со студентами-филологами – будущим учителями украинского языка и литературы; конкретизировано понятие “лингводидактический анализ текста” в соответствии с методическими функциями текста пособия; проанализированы теоретические вопросы, в частности определены принципы лингводидактического анализа текста пособия с вербальным и невербальным компонентами; приведен пример лингводидактического анализа текст пособия по фразеологии.

Ключевые слова: лингводидактичний анализ текста, текст пособия, креолизований (поликодовый) текст, студенты-филологи, принципы анализа текста.

Nikitina A. V. Language didactic analysis of a text of the text book as a way of teaching the students of philology

The article includes the problem (question) of the method of the language didactic analysis of the text of textbook during the lessons with the students of philology, who are the future teachers of Ukrainian language and literature; the notion of “the language didactic analysis of the text” with taking into account of peculiarities of a textbook as a multi-coded text is concretized; the theoretical questions are clarified. Also, the principles of language didactic analysis are clarified; the example of language didactic analysis of the text of phraseology is given.

Key words: language didactic analysis of the text, the content of a textbook, multi-coded text, students if philology, principles of text analysis.